

այրենի լուսաշող երկնակամարի տակ իր երջանիկ կյանքը կերտող հայ ժողովուրդը և նրա հետ միասին անծայրածիր Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները այսօր, մեծ սիրով ու հանդիսավորությամբ, նշում են տաղանդավոր հայ ժողովրդի հանճարեղ զավակ, հայ ազգային ինֆեազիտակցության զարթոնքի մեծ ռանգիրա, կրակոտ հայրենասեր ու մեծ լուսավորիչ, հմուտ մանկավարժ ու մեծանուն գրող, հայ հոր գրականության ու աշխարհաբար լեզվի խիզախ հիմնադիր Խաչատուր Արովյանի մահվան 100-ամյակը:

Սակայն ի՞նչն է, որ Արովյանին այսօր, նրա մահվանից մի դար հետո, սիրելի ու հարազատ է դարձնում ողվետական հայրենասեր ու խաղաղասեր ժողովուրդներին և նրա մահվան 100-ամյակը նշվում է ո՛չ միայն հարազատ հայ ժողովրդի, այլ և եղբայրական շատ ժողովուրդների կողմից: Ի՞նչն է պատճառը, որ եղբայրական ռեսպուբլիկաների բերքերի, ռուսագրերի էջերից այսօր հեզանամբույր մեզ է նայում Արովյանը նուրբ թախիծը դեմքին, և նրա անունը ռադիալիֆների բեկերի վրա տարածվում է մառախլապատ Բալտիկայից մինչև Խաղաղականի ափերը, գեղածիծաղ Սևանից մինչև բթաշունչ հյուսիսային բևեռը: Ի՞նչով բացատրել, որ այսօր Արովյանի անմահ երկերը, հնչում

են ո՛չ միայն մայրենի լեզվով, այլ և ռուսերեն ու ուկրաիներեն, վրացերեն ու ադրբեջաներեն, թելոուսերեն ու ղազախերեն, ուզբեկերեն ու տաջիկերեն, էստոներեն ու լատվիերեն, և այլ շատ լեզուներով:

Արովյանին սիրելի ու հարազատ դարձնողը հանդիսանում են համամարդկային, հումանիստական այն լուսամիտ ու լայնախոն գաղափարները, որոնցով տոգորված է եղել նա, որոնց կրողն ու փարոզիչն է հանդիսացել նա մի դար առաջ, որոնցով հագեցված է նրա հիաստանչ երկերը: Արովյանի վեճիտ ու բյուրեղային հայրենասիրությունը, անսաման ժողովրդասիրությունը, կրճատ ատելությունը հայրենիքի թշնամիների հանդեպ, ժողովուրդների եղբայրության, բարեկամության ջերմ ցատագովումը սիրելի ու նարազատ են դարձնում նրան:

Արովյանը հանդիսացել է հայ ժողովրդի նվիրական իդեալների, ազատագրական տենչերի, ակնկալությունների, ըմբոստ բնդվումների, լայն հորիզոններ բնդգրկող խոնների, հայրենասիրական վեճ զգացմունքների անզուգական արտահայտիչը:

Հայ ժողովրդի անհուն վշտերի ու լալագույն իդների մեծ երգիչ Արովյանը, բարձր ծածանելով ազգային ինֆեազիտակցության զարթոնքի դրոշը, Քանաֆեոի արարատանայաց բարձունքի վրայից իր ժողովրդին ազատագրական պայքարի, բնդվումն հրավեր է

կարողացել և հայրենասիրական հրաքորոքով խոստենով հրդեհել սրտերը մարդկանց:

Արքայանի հայրենաշունչ երկերը խոշոր պլանդ են հանդիսացել, ներդրված հայ ժողովրդի ազգային ինքնաճանաչման զարթոնքի, նրա հայրենասիրական զգացմունքների դաստիարակման գործում: Մեծ հայրենասերը իր երկերով ջանացել է ոչ միայն վառ ու անմար պահել ժողովրդի սրտում հայրենասիրական, ազատագրական նվիրական զգացմունքները, այլ և խորացնել, հորատել ու ավելի հաղորդել նրանց, նոր հունի մեջ ներառնել գրան: Նա աշխատել է բորբոքել ազատատենչ ժողովրդի սրտի բնյութում անբեղված հայրենասիրական կայծերը, հրդեհի փոխարկել և նրա հրեղեն ցուլերով լուսավորել խոստումնալից գալիքի երջանկաբեր ուղիները:

Իր «Վերվ Հայաստանի» վեպում Արքայանը ջերմ հուզականությամբ ու մեծ կրփոտությամբ պատկերել է հայ ժողովուրդի ընդլրգումը, նրա ազատագրական պայքարը: Հայ գրականության շողշողուն գոհարներից մեկը էռնդիսացող այս վեպը համարձակորեն կարելի է դնել համաշխարհային հռչակ վայելող լավագույն գրական երկերի կողքին. նա անմահ երկ է, նա ննանալ, բառամել ու մոռացության մատնվել չգիտե: Նա գրված է մշտամոմոմ ու վշտատոշոր սրտի վերբերից ծորող բոսոր արյունով, նրա մարգարտաշար ու գերող էջերում ներդրված է բնեույշ հայրենասիրությամբ, ջերմ ժողովրդասիրությամբ համակված մի մեծ սիրտ, որի բարախումբ չի կարող չզգալ վեպի սրտաճույզ առղերի ընթերցողը:

Գիշերները, երբ, ձյունն սավանը վրան քաշած, խոր նիրհել է Արարատյան դաշտը, Քանաեռի գյուղական մի խրհիրում, մումի պլպլացող յույսի տակ, Արքայանը իր մեծ սիրտն է ներդրել այս հույակերտ վեպի էջերում, ժողովրդական վեպի լակնադրյուրից բխող պարզ, անպանույն ու դյուրմբոնելի լեզվով շարադրելով հարազատ ժողովրդի վշտերն ու իղծերը, վերբերն ու երգերը: Լայն կտավի վրա, մեծ արվեստագետն հասուն կմտությամբ. Արքայանը սրտաճույզ կերպով պատկերել է իր ժամանակի ազգային, հա-

սարակական կյանքը՝ իր բոլոր սովերաշատ ու լուսառատ կողմերով: Տարիներով նրա սրտում կուտակված հախտուն զգացմունքները հրաքիսի պես ժայթքել, հեղեղի պես հորդել և զարդարել են այդ հույակապ վեպի շինաղ էջերը:

Սիրո ու ատելության, կարեկցության ու ցասումի, ուրախության ու վշտի, հպարտության ու զայրուրի զգացմունքները մերթ ընդ մերթ իրար են հաջորդում, երբ այս անմահ վեպի ընթերցումով մխրճվում ես հայ ժողովրդի ծանր, անանդոր ու վշտաշատ անցյալի պատմության էջերի մեջ: Համակ հայրենասիրություն բուրող այս վեպի ընթերցողը չի կարող չարբենալ, չգերվել, չվարակվել ու չհամակվել 'Արքայանի սահման չհանաչող, անհուն ու անմիջական, սրտաբուխ ու անկեղծ, հրաքորոք ու հուզական հայրենասիրությամբ: Անբասիր է նրա հայրենասիրությունը, գերծ ազգայնականության ու օտարատեցության մոլի ախտերից: Նրա հայրենասիրությունը լեռնադրյուրի պես չինչ է, լեռնագետակի պես հստակ, զեփյուրի նման գերող: Մյուս կողմից անգուսպ ատելության, խոր զայրուրի ու ցասման զգացմունքն է պատում ընթերցողին՝ օտար բռնադատիչների, պարսիկների ու բուրբերի, դաժան լծի տակ հեծող հայ ժողովրդի կրած անլուր գրկանքների, նողկալի լլկումների, վայրագ բռնությունների սարսոնցուցիչ ներկարգությունները կարդալիս:

«Վերվ Հայաստանի» վեպի էջերից Արքայանը կոչ է անում սիրել, ամենից վեր դասել հայրենիքը և ո՛չինչ չխնայել նրա համար.

«Շունչդ տո՛ւր, հոգիդ, բայց քո հայրենիք՝ Մի՛ տար թշնամյաց...

Ահա անծնվեր հայրենասեր Արքայանի նըշանաբանը:

«Վերվ Հայաստանի» վեպը տասնյակ տարիներ շարունակ ոգևորության, ներշնչման աղբյուր է հանդիսացել հետագա սերնդների համար. նա հնչել է ազատագրական պայքարի շեփոքի պես և հուզել ու վարակել իր բուռն հայրենասիրությամբ, իր անողմ առտելությամբ հայրենիքի բշնամիհերի հանդեպ: Այսօր էլ «Վերվ Հայաստանի»-ն կոչ է անում նոր սերնդին իր ողջ էությունը հայրեն-

նիքին նվիրվելու և նրա սրբազան օճաճմանները իր կրթմով պաշտպանելու: Այսօր էլ ընթերցողը անկարող է առանց խորը հուզմունքի կարդալ այս վեպը, այսօր էլ նրա հերոսները ապրում, շնչում, վիշտ ու ուրախություն են պատճառում ընթերցողին: Ահա ինչ էլ ասում այս մասին ժամանակակից ռուս նշանավոր գրող Կ. Սիմոնովը.

«120 տարի է անցել այն իրադարձություններից, որոնք Արավյանը նկարագրում է իր «Էնթ Լայաստանի» վեպում, բայց մինչև այժմ էլ հնարավոր չէ այդ վեպը կարդալ, գրված վիրավոր սրտի արյունով, առանց խոր հուզմունքի, առանց այն բանի, որ մեր սիրտ զգացմունքով համակված, մերթ ատելությամբ զգացմունքով համակված, բռն սեփական սիրտը կրծքում ավելի ուժեղ չբարախի:

120 տարի հետո ես մի բոլորովին այլ ժամանակի մարդ, որը խոսում է այլ լեզվով, ցանկանում եմ բռնել վեպի հերոս Աղասու ձեռքից, բռնել և բույլ շտալ, որ նա բարձրացնի այն աշտարակը, որտեղ նա գտնվում է իր մահը:

Ուրեմն ինչպեսի՞նչ ուժ պիտի ունենա գրողը, որպեսզի մեկ 100 տարի հետո ոտիպեր այդպիսի հուզմունքով կարդալ այդ էջերը»:

Արավյանի մեծությունը նրա մեջ է կայանում, որ նա ոչ միայն ազատագրական պայքարի շեփորը հեղեցրեց ուժգին, ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի կոչ արեց, այլ և ուղեցույց փարոսի լման լուսավորեց հայ ժողովրդի բախտի ուղիները: Ցուրիզմի մոռացում և դաժան իրականության, հրազդարար բաղաժախտության սրբազան անհատություն ևս, նա իր խորութեամբ հայացքի լուսարձակով լուսավորելով գալիսի ուղիները, առաջինը հանդիսացավ, որ կարողացավ ճիշտ կանխագգալ ու կանխագուշակել, թե հայ ժողովրդի բախտը սերտորեն միահյուսված է ռուս ազգի ու մեծահոգի ժողովրդի բախտի հետ: Իր մեծ սիրտը հայ ժողովրդի պատմության խաղաղություն ուսավառ ջանքի պես սպարզելով, նա կարողացավ ճիշտ կռահել, անսխալ մատնացույց անել հայ ժողովրդի փրկության, նրա երջանկաբեր ապագայի լուսաշող ուղիները: Երբ

ռուսական հզոր օվկիանոսի ազատաբեր ալիքները Հայկական լեռնաշխարհին հասնելով նոր ու ընդարձակ հորիզոններ բացին հայ ժողովրդի առաջ, Արավյանը առաջինը, օրհնանք շրթներին, սրտանց ողջունեց ռուսների մոտքը իր հայրենիք:

«Օրհնվի և՛ սմարը, որ ուսի օրհնած ոտը հայոց լիս աշխարհը մտավ ու դլրաշի անիծած շար շունչը մեր Ներկիցը հալածեց: Քանի որ մեր բերնումը շունչ կա, պետք է գիշեր ցերեկ մեր քաջած օրերը մոխրներս բերենք ու ուսի երեսը տեսնելիս, երեսներին խաչ հանենք, Աստծուն փառք տանք...»:

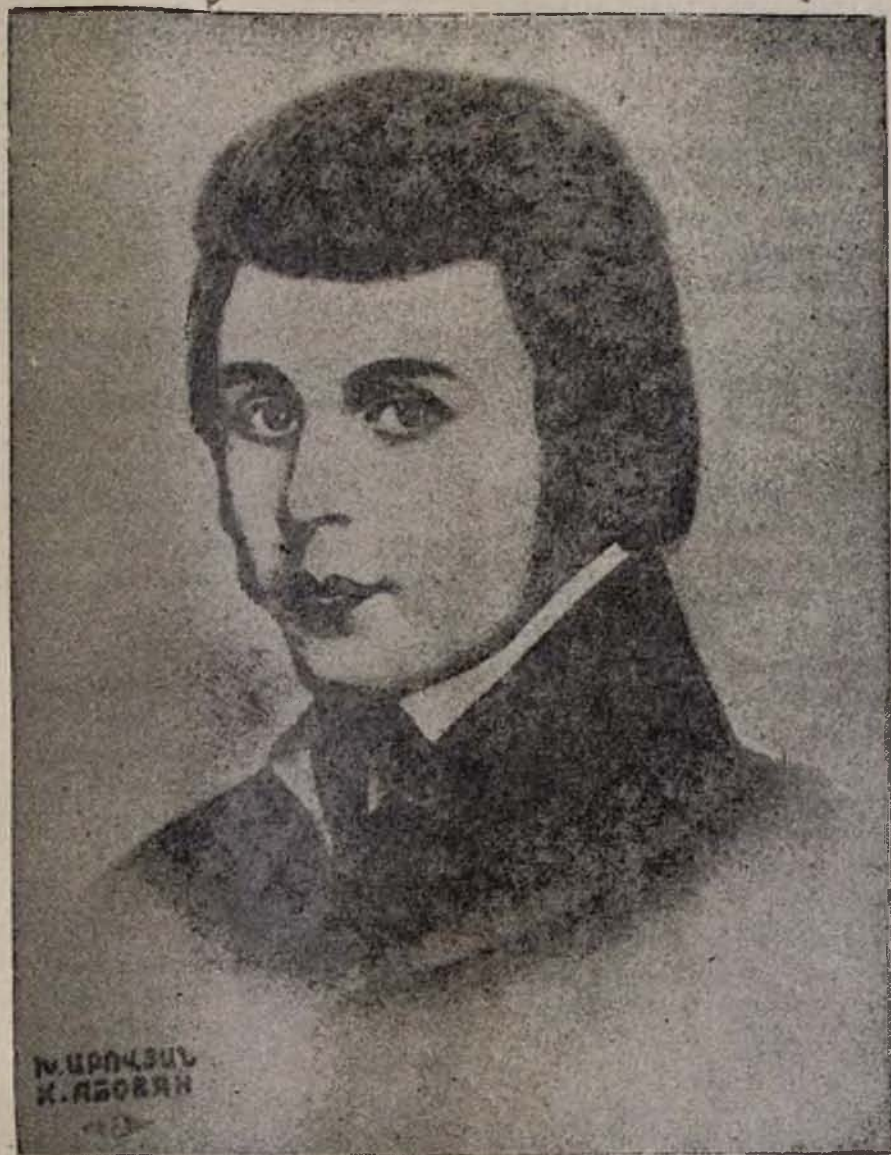
Եվ սա խոսքերն են ո՛չ միայն Արավյանի, այլ և պարսից անարգ լծից ազատագրված ողջ հայ ժողովրդի, որի խոհերի հարազատ բարգմանիչն է հանդիսացել նա:

Արավյանի իդոն է և՛ իդի, որպեսզի հայ ու ռուս ժողովուրդների անկեղծ բարեկամությունը հարստեղ ու անսասան լինի: Երկու ժողովուրդների բարեկամությունը սիմվոլիկ կերպով նա արտահայտել է երկու հույ՝ գետերին՝ Զանգվին ու «Մեծ հույ՝ Վոլգա»-ին նվիրած հետևյալ մարգարեական տողերում.

«Ես իմ Սևանի օրհնության մարգարեները, ես իմ սուրբ Մասիսի հայրական ողջույնը կտանեմ, կմատուցեմ իմ սիրելի հողը և կբերեմ քեզ նրա ավետաբեր ողջույնը: Ռացեք ձեր ճակատը, ցնծացեք հավիտյան, իմ քաղցր հույ՝ Վոլգան միշտ կհոգա ձեր հարը: Ես իմ մտերմությունը ցույց կտամ նրան միշտ. նա իր քաղցրությունը կտա քեզ, իմ որդիներ: Այս անխաղաղ կտար, այս սրբազան սերը կմնա մեր մեջ հավիտյան»:

Հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամություն մեծ ջատագով Արավյանը սրբազան ավանդ է թողել իր ժողովրդին—անխախտ պահել հայ և ռուս ժողովուրդների դաշինքը, և միայն ու միայն այդ դաշինքի մեջ էլ տեսել նա հայ բազմադարյա ժողովրդի փրկությունը, նրա երջանկաբեր ապագան:

Եվ իրոք, Արավյանի մարգարեական կանխագուշակությունները այսօր չհնաղ իրականության են վերածվել, իրականություն, որի համար հայրենի լեռնաշխարհի նվիրական, հողի վրա, սփռվելի բնության ծոցում իր այսօրվա երջանկի կյանքը կռող, երբեմն

Խաչատուր Աբիկյան

բազմաշարժար, հայ ժողովուրդը պարտական է ռուս մեծ ժողովրդին, ժողովուրդ, որի օգնությամբ նա թե՛ փրկվեց անխուսափելի կորստից և թե՛ հնարավորություն ստացավ սովետական բորք արևի տակ, անդորր պայմաններում, եղբայրական ժողովուրդների համերաջխ ընտանիքում իր այսօրվա լուսաշող կյանքը կերտելու: Ռուս ժողովրդի եղբայրական օժանդակության շնորհիվ Արավյանի վերաշառտ հայրենիք փոխարկվել է խնդության և ևրկրի, ուր հսկայաբաժնի զարգացում, անում ու փրթում են արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունը, գիտությունն ու կուլտուրան, արվեստն ու գրականությունը: Այսօր Հայաստանի թե՛ հոյակերտ, գեղեցկականույց ու գործարանաշատ ֆաղափներում, թե՛ բարեշեն, կուլտուրալ և ու բարեկեցիկ գյուղերում, թե՛ տրակտորաների բերաշատ դաշտերում ու մրգաշատ այգիներում երջանիկ կյանքն է հորդում ամենուրեք: Եվ կարծես Արավյանի հետևյալ տողերը այսօր գրված լինեն.

«...ռուսաց մարդասիրության շնորհիվ ապագածն էլ կակղացրին, ու Հայաստանի շուրջ, ամայի դաշտերն էսօր մարդաբնակ են դառնել ու ռուսաց ազգի խնամքը վայելում, իրանց սուրբ աշխարհը կրկին շենացնում»:

Իր ժողովրդին անսահման սիրող մարդը միայն կարող էր տառապանք լինել նրա ապագայի նկատմամբ համեմատելի վառ հավատով: Այսօր յազմանագար վտարանդի հայեր սփյուռքի լողոր ծայրերից կարոտակեզ սրտերով հայրենիք են վերադարձել ու նրա հարազատ հողի վրա իրենց օջախները հիմնել դարձյալ ռուս ազնիվ ժողովրդի օժանդակության շնորհիվ:

Բայց մեծ հումանիստ Արավյանի սրտին բանգ էին ոչ միայն հայ և ռուս ժողովուրդների սերն ու բարեկամությունը, այլ և Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդների եղբայրական դաշինքը՝ հիմնված իրավահավասարության, փոխըմբռնման, փոխադարձ հարգանքի ու վստահության վրա. նա ցանկանում էր, որ Ռուսաստանի ժողովուրդները կազմեն համերաջխ մի ընտանիք և հարգվեն ամեն մի ազգի ազատորեն ապրելու, բարգավաճելու իրավունքները, գնահատվեն նրա

կուլտուրական արժեքները: Այսօր իրականացած են անհամար Արավյանի այս իդեերը և:

Սակայն, դարերի ընթացում շատ հալածանքների ու բռնությունների ենթարկված հայ ժողովրդի հանճարեղ գավակ, հումանիստ Արավյանը չէր կարող շնտափրվել հալածված ու անարգված մյուս ժողովուրդների վիճակով. նա խորը գայրույրով է արտահայտվում «կալտուրական» եվրոպացիների կատարած զազանությունների մասին Ամերիկայում, ուր նրանք անխնա հալածել ու ոչնչացրել էին տեղացի բնիկ ժողովուրդներին.

«Քսան տարու միջում լուսավորյալ, փրստոնյա, խաչապաշտ եվրոպացոց ռոր ողորմելի Ամերիկա էնպես ֆանդեց, շնջեց, հողի հետ հավասարեց, որ հինգ-վեց միլիոն ազգերիցը՝ էսօր հագար հոգի էլ չեն մնացել, էն էլ սար ու ծոր ընկած, վայրենի զազանների պես են իրանց սև օրը լալիս ու կոտորվում»:

Արավյանը հանդուրժել չէր կարող մանավանդ նեգրերի նկատմամբ գործադրվող վայրագ բռնությունները. խորը կարեկցությամբ արձանագրելով այդ իրողությունը, նա նգովի խոսքեր է ուղղում կուլտուրական հորջորջվող անողոք ու ազան մարդկանց հասցեին, որոնք շահաստացության անհագուրդ ծարավից մղված ամենաբիրո կերպով ռոնահարում են նեգրերի մարդկային իրավունքները.

«Մարդի սիրտը կրակ է ընկնում ինչ ժամանակ լսում ես, թե էս լուսավոր եվրոպացիքը ինչ են բերել են խեղճ ազգի զլխին. որդին հորից խել, աղջիկը մորից, մորը գավակներից, որ տանեն. իրենց փողի ծարավը կշտացնեն»:

Ախ ո՞վ էսպես բանն իմանա ու էսպես անողոք, ազան մարդկանց զլխին նգով չրկարդա»:

Հարյուր տարուց հետո, այսօր մեծ հումանիստ Արավյանի այս խոսքերը շոնդալից ապտակ են հանդիսանում ռասայականության, ազգերի դիսկրիմինացիայի ամեն գույնի ու տեսակի ստոր հեղինակների և ֆառոգիչների համար:

Արավյանը նաև մեծ խաղաղասեր էր. նա

բողոքի իր համկու ձայնն է հնչեցնում տիրող հասարակարգի դեմ, հասարակարգ, որտեղ բացակայում է ազգերի ու մարդկանց համերաշխ համագործակցությունը, որտեղ մարդը մարդու համար գայլ է, որտեղ թույլերը նզովքի մրմունջը շրթներին ոչնչանում, տրոհվում են ճգոճների ռոտների տակ, որտեղ անխուսափելի են աշխարհավեր պատերազմները:

«Ազգերի ու մարդկանց մեջ ստեղծել են այնպիսի դուրքում, որ մարդիկ կրակով վառում են իրար, բռնով կոտորում, ջրով խեղդում, իրար անիծում, ճգովում ու կախում»:

Մի դար առաջ Արավյանի գրած այս խոսքերը կարծես այսօր գրված ու հստակագրված լինեն պատերազմի մեծ ու փոքր հրդեհներին, արեւածու դուրսի մոլի երկրպագուներին, արյան ծարավի իմպերիալիստական գիշատիչներին, միջազգային ռեակցիայի մոնետիկներին և նացիոնալիզմի ու ռասայականության գովերգուներին, որոնք զբաղված են մարդկային մի նոր ու ավելի զարեւոյելի սպառնալիքով: Նախապատրաստությամբ: Արավյանը երազում էր տեսնել մարդկությունը ազատագրված փոխատելություն, թշնամություն ձեռք մղծավանդից և մի համերաշխ ընտանիք կազմած: Նա անկուրյամբ գրել է. «Մ... Ե... մեր կույր, լավար մտի փարդեն կայտոովի, որ... իրար սիրենք, իրար բնդունենք, ինչպես մի նոր օրդի...»:

Արավյանը մեծ ուշադրություն էր դարձնում հարազատ ժողովրդի կուլտուրայի անկվրա. այդ նպատակին հասնելու համար նա առաջ է քաշում երկու խնդիրներ—նոր դրսի և նոր գրականության ու լեզվի հիմնադրման խնդիրները: Արավյանը հայկական դպրոցական կյանքում մեծ բարեփոխություններ մտցնելով հանդիսացավ նալ մանկավարժության հիմնադիրը: Խորապես ըմբռնած լինելով գրականության կրթիչ, դաստիարակիչ, առաջնորդ դերը, հմուտ ման-

կավարժ Արավյանը ձեռնամուխ է լինում նաև հայ նոր գրականության ոտեղծմանը: Արավյանը մտահոգված էր, որ նոր գրականությունը նախ մատչելի, դյուրըմբռնելի լինի լայն խավերի համար. դրա համար էլ նա խիզախորեն վեր է պարգում նոր լեզվի դրոշմ, դիմելով ժողովրդական գործածական լեզվի, աշխարհիկ լեզվի օժանդակության: Մյուս կողմից նա առաջ է քաշում նոր գրականության նոր բովանդակություն տալու խնդիրը. այս առթիվ նա գրում է, քե գրի բովանդակությունն այնպիսին պիտի լինի, «որ կարդալիս մարդի սիրտը վառվի»։ և իրոք նա իր «Վերս Լայաստանի»-ն գրել է հավատարիմ մնալով այս նշանաբանին:

Արավյանի գրական գործունեությունը շատ բազմակողմանի է եղել. նա գրել է վեպեր, բանաստեղծություններ, առակներ, ժողովրդական երգեր, բայաթիներ, գրույցներ, պատմվածքներ, դրամաներ, գիտա-բարոյախոսական, հրապարակախոսական, ազգագրական հոդվածներ, կազմել է դասագրքեր, մըշակել մանկավարժական-մեթոդական ցուցումներ, գրի է առել հայկական, ադրբեջանական ու ֆրդական ֆուկլորին վերաբերող նյութեր, կատարել է բարգմանություններ ուս գրողներ Կոկիովից, Կարամզինից, Խեմնիցներից, Դիմիտրևից, Ինչպես նաև Ռուսսոյից, Շիլլերից, Գյոթեից և նույնիսկ Հոմերոսից: Բազմաժանրությունը Արավյանի համար ինքնանպատակ չի հանդիսացել, այլ միջոց ժողովրդական զանազան խավերի հետ նրանց համար ավելի հարազատ առաճալալիան ձևերով խոսելու համար:

Արավյանը հայ ժողովրդի հստատությունն է:

Արավյանի մահվանից հարյուր տարի հետո, այսօր ավելի քան ուժգին է հնչում նրա կոչը հարազատ ժողովրդին—սիրել ու ամեն բանից բարձր դասել հայրենիքը, սիրել մայրենի անույշ լեզուն:

